

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 837

Title Jātivī veka

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 837 Subject : Dharmasastra

Title : Jativakeka

Author : Visvanāther Scribe : Krishna

Date of the work : - Date of the Ms. : V.S. 3839

Place of the work : - Place of the Ms. : -

Size : 4.5' by 9.8" Extent : 35 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : -

॥ ज्ञातिविशेषस्त्वोग्रं धोये ॥
रघुनाथमदस्पृश्यं ॥

१

श्रीगोपीजनवधोभायनमः॥ अथ विश्वं नरशास्त्रात्॥ सत्यलोकाधि-
 पो देवो ब्रह्मा वै चतुराननः॥ आद्ये हवयुगस्यादौ निविष्टः कर्मलासनो॥ १॥
 स्रष्टा प्रजापतिः सर्वानुरूपान् सराक्षसान्॥ स मुखा द्वा लला नूनतैवाहु-
 तः क्षत्रियो नृत्तथा॥ २॥ उरु इवाततो वैरुपान् अद्रोश्चैव स्य पादतः॥ ३॥
 हृद्य विश्वकर्मा एवां ब्रह्मा कर्मल संभवः॥ ३॥ आगत्य विश्वं कर्मा वै नमश्च
 क्रैस्य यं भुवे॥ अहमस्मागतो ब्रह्म नृब्रह्मि किरुवाणि ते॥ ४॥ ब्रह्मो वा-
 च॥ ५॥ भौमान् स्वर्गान् यथा पूर्वमासन् कुरु न भवतान्॥ उद्यमानि ना-
 चिन्तानि भुवनानि दिवो कसां॥ ५॥ यं नृदुर्गो लिवाप्यश्च कवचा न्पायुधानि
 च॥ वाजिकर्माणि वासाश्चि चित्राणि विविधानि च॥ ६॥ इदं श्रुते मरुत्पादिष्वार-

२

त्तानां विक्रियास्तथा॥ यथा न्यदपि विश्वेऽस्मिन् तत्कुरुष्व मे हामते॥ ७॥ वि-
 श्वस्य कार्ये सदसद्रूपं वेत्ति भवानूयतः॥ विश्वकर्मा वाच॥ यदुक्तं भवता ब्रह्म-
 नृचे स्य हृत्य त्रसादतः॥ ८॥ दिवि मर्त्येषु यज्ञाने त्रिष्य मा चे स्य विद्यते॥
 न संति कर्मकर्ता मर्त्यलोके विशेषतः॥ ९॥ कथं तत्कर्म सिद्धिः स्यात्तूतत्तु ब्र-
 ह्मि प्रपितामह॥ ब्रह्मो वाच॥ चतुर्वर्णाः स मुद्रुताः प्रति लोमानु लो मजां॥
 १०॥ ते भ्यो ये च सुता जाता ये चान्ये तस्य मुद्रुवाः॥ तान् लोकां यथा वक्ष्यते तन्म-
 र्माणि नियोजय॥ ११॥ यथान ह्रीयते किंचिज्जगत्कार्यं जगत्पते॥ इत्यादि शेषो वि-
 श्वकर्मा ब्रह्मणा त्रिष्यिनां वरः॥ १२॥ न त्या विधिं तथा च क्रेमर्त्य लोकां नृपेत्य
 सः॥ वर्णं संकरान् वीक्ष्य मिश्रवर्णं स भवैव च॥ १३॥ सकुण्डान् गोलान् कोनवी-

२

रूपप्रतिरोमातुला मजान्। वर्णान्यवर्णेषामाजातास्ते वर्णसंकराः ॥ १४ ॥
जाता ये ब्रह्मवर्णे भवेमिष्टवर्णप्रकीर्तिताः ॥ स्त्रीषु चैतास्तु पुंभ्यो ये जातास्ते बहु
धाक्षितौ ॥ १५ ॥ तेषां जात्यश्च कर्माणि पृथक्त्वेनाकरोतदा ॥ विश्वबुद्धिश्च कर्माणां धर्मैः
षावे। जीवनापच ॥ १६ ॥ बभूवुर्जातिस्त्रियापुत्रौ दुर्दौस्तौ कुंडगोत्रकौ ॥ पत्न्यो जीवति कु
ंडः स्यात्तस्मै भर्तृद्विगोत्रकौ ॥ १७ ॥ कुंडगोत्रकनामानौ किंचिन्मनौ द्विजातितः ॥
इति ॥ सद्यो जातवपुः पुराणपुरुषो रूद्रोऽपि शंतात्मवान् ॥ ईशानोऽपि च पश्चिमा
गमपरः शुभोऽपि कृष्णतरुः ॥ कामो दक्षिणतंगतो मरुपतिर्दशार्धरुध्यं सक
देता सार्धैरितं स्वमेव सकलं पस्तं नृमाप्तिश्च ॥ १८ ॥ यं विना
सच्चिदानंदं न वै चो विद्यते श्वरः ॥ ईशानक्रिया रूपां वंदे सद्यः क्षिप्रं निजं ॥

२० ॥ ब्राह्मणोऽयं तु तेनेति श्रुतिराह प्रपंचितः ॥ भजेत माघं पुरुषं वर्णनामादिका
रुणं ॥ २१ ॥ नाशरणस्ततो भानुरीश्वरः सामसंज्ञकः ॥ भद्रो मिथ्यामवापुस्ते प्र
त्युत्पुत्रवासिनः ॥ २२ ॥ चत्वारस्तनयाश्चासन् सामराजस्य विश्रुताः ॥ वि
श्वनाथो महादेवो भानुर्लक्ष्मीपरस्तथा ॥ २३ ॥ स पावानसंख्यो भुवि श्वनाथो
गुणव्रजे ॥ निवासः श्रीस्वरस्य त्वां रूपौ रार्धकृष्णश्रयः ॥ २४ ॥ नाशिषान्यप
संभवः सच पुनः श्रीविश्वनाथः कलौ व्यासत्वं मन्यगात् श्रुतिपरः कित
त्रचित्रमहत् ॥ तस्माच्छास्त्रपरः कृष्णकृष्णकृष्णः प्रागंगभस्तद्भोगोपीनाथः क
विः कुरोति सगुणं जातेर्विवेकं स्फुटं ॥ २५ ॥ आचारेण्यवहारैश्च प्रापश्चित्तविशे
षतः ॥ ज्ञात्वा जातिविवेकं च द्विजः स्पर्शं त्यजति ॥ २६ ॥ ब्रह्मक्षत्रियविद्वज्भूतः

3

वर्णाः प्रोक्ताः स्वयेभुवा ॥ तेषां धर्माः पृथक् कृत्यानां च पूर्वदिज्ञातयः ॥ २७ ॥ व
 र्तेभ्योपे समुत्पन्नाः प्रति क्रौमानुक्रमतः ॥ तान् प्राणिनप्रवक्ष्यामि नामक
 र्मविभेदतः ॥ २८ ॥ वर्णिनां स्त्रीष्वेतास्तां रजाप्रथमा मताः ॥ परस्परविवा
 हेभ्यस्तासु जानास्तथापरे ॥ २९ ॥ मौजीबं धादि क्रौमेन तत्रिधा संप्रकीर्तिताः ॥
 अमृते मारजाः कुजे मृते भर्तृरि गोतृकः ॥ ३० ॥ स्यान्नु क्रौम्यो दिजाता पो
 संस्था यैर्विदुः क्रौकौ ॥ चानु क्रौम्येन वर्णनां षट् भवन्ति नराः क्रमात् ॥ ३१ ॥
 प्राति क्रौम्येन षट् ते स्फुरितिरादश भेदतः ॥ एते द्वादश मिश्रास्तु चतुर्वर्णैर्विभिन्नाः ॥
 ३२ ॥ ते स्फुरेष्टा धर्मो भेदाः षष्टिर्द्वादश सयुताः ॥ हतास्ते षष्ठितसंख्येः षट् त्रिंशच्छ
 त संख्यया ॥ ३३ ॥ अस्मिन् राजास्तु जायन्ते तान् वक्ष्यामि प्रगल्भतः ॥ वर्णतः कथि

3

भार्गव्या

ॐ

तः कश्चित् पूर्व संवत्सरात् ॥ ३४ ॥ तेषां नामानि धर्माणि धर्मा धर्मान् ब्रूवेधुना ॥
 याज्ञवल्क्यः ॥ तिस्रो वर्णानुपूर्वेण देवतथैका यथाक्रमं ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशो
 भूदजमनः ॥ मरुद्विस्त्रिंशो बह्वश्च निषाहो ब्रह्मतः क्रमात् ॥ माहिष्योचौ क्षत्रिय
 तो नु क्रौमाः क्रूरतो विशः ॥ इत्यनु क्रौम्य षट् ॥ अयोग वंश्च क्षताच चाडा
 द्रसंभवः ॥ विशो मागधवेदे हो नृपात्सुतो विदो मजाः ॥ ३५ ॥ इति प्र
 ति क्रौम्य षट् ॥ तथा च मनुः ॥ विप्रामुखा वद्विस्त्रिंशो विप्रियापां विशिष्टि यो ॥
 धर्मवेषः ॥ इत्यादिषां संजातैः पार्षदोपिवा ॥ माहिष्यो गौ प्रजापते वि
 द्भ्रां गनयो नृपात् ॥ भ्रायां करणो वैश्यादिनां सैव विधिः स्मृतः ॥ ब्रा
 ह्मणा क्षत्रियात्सुतो वैश्यातू वैदिहि मस्तथा ॥ भ्रायां तस्तु चाडा लोसु

था

जाति
४

विवेक

२५

वधर्मबहिःसूतः॥ क्षत्रियाणां गंधं वैश्यान् भद्रात् शतारमेव च॥ भद्रा
दायोगं वैश्यान् जनयामास वे सुतं॥ माहिषेण कुरिण्यो तु रथकारः प्रजा
पते॥ अस्मत्तातास्तु विज्ञेयाः प्रतिगोमानुगोमजाः॥ ४४॥ इति॥ ब्राह्म्यो वा
हस्तथैवार्थः प्राजापस्तथासुरः॥ गंधर्वो राक्षसश्चैव येशां चोऽष्टौ क्रूर
ग्रहाः॥ पाक्षवत्स्यः॥ अत्यारो ब्राह्मणस्याघाः शस्त्राः गंधर्वराक्षसौ॥ राक्षसस्तथा
सुरो वैश्वे भद्रे चोत्पस्तुगर्हितः॥ ४५॥ इति ग्रंथचक्रं नाम प्रथमपरिच्छेदः॥ ॥
अथ संक्रज्जातिविवेचनमाह॥ तर्हि सा संक्रज्जातिर्ब्रजक्षेत्रमंशरेण सा
न भवतीत्युच्यते विवाहाः॥ आसुरः क्षेत्रजश्चैव दत्तश्च कृत्रिमस्तथा॥ गृहो
पत्नौ पवित्रो च कानी नश्च सहो दजः॥ श्रीतः पौनर्म्यश्चेति दशपुत्राः प्रकी

र्तिताः॥ इति दशपुत्राः॥ श्रेयाः षोडश संस्काराः कृपारूपा जनात्पुत्रा॥ द्विज
भद्रात्पुत्रानां च मया प्रोक्ताः पृथक् पृथक्॥ ४६॥ अथ जातिविवेचनं॥ ॥
स्त्रीपुष्पशैर्यरानाम ब्राह्मणेन सुसंगता सा सततं नयं सोपि नो जन्मो मा
गधाधिपः॥ सूर्यपुत्रा च तस्या स्त्री तु सहना भृज्जी मूढतः॥ न तेन पितृवत्त
र्जाः क्षिपाः सर्वा विशेषतः॥ इति भोजद्रोमगंधः॥ तस्य मागधजाते सुकृन्प
कापि प्रसंगता॥ तत्पुत्रः शाश्वतीकृत्वा कृधिनो देवताधिपः॥ प्रतिमा पूज
येद्बिम्बोरसो शंखादिचिह्नितः॥ स पर्याजितं तासां द्रविणं तस्य जीवने॥ अ
पांक्ते पोष्य भोज्यान्तो वर्णत्रयबहिःवृतः॥ तथा च मनुः॥ देवाचै न पुरो वि
प्रो वित्तार्थी वः सरत्रपै॥ असौ बलको नाम सर्वकर्म सुगर्हितः॥ स एव देव

दे

शु

५

तत्रैव स वासा जलुमाविशेत् ॥ ५३ ॥ वउवा ॥ ॥ क्षत्रिपाविप्रसंयोगात्तुजातोक्त
 सावसित्तकः ॥ राजन्यः क्षत्रधर्मेभ्योऽप्यधिकः संप्रकीर्तितः ॥ ५४ ॥ मूर्द्धावसि
 त्तो राजन्यः ॥ ब्राह्मणो क्षत्रियात्सूतः प्रातिलोभ्येन जायते ॥ क्षत्रियात्तम
 सोधर्मे कर्तुं महत्पशेषतः ॥ द्विचिञ्च क्षत्रजातिभ्यो नूनता तस्य जायते ॥
 गजब्राह्मिणः मश्यानां वाहनं कर्म सारथिः ॥ वैश्यधर्मे तु सूतस्य नाधिकारः
 कश्चिद्वेत् ॥ सूतः सारथिः ॥ वैश्यस्त्री द्विजसंभूतो बध्नः स्वादनुको मतः
 अन्येभ्यो वैश्यजातिभ्यः षडुर्ध्वं अधिको मतः ॥ नरबाजिगता हानां नि
 किं सा तस्य जीविका ॥ ५५ ॥ अथैवैषः ॥ वैश्यायां क्षत्रिया जातो माहि
 ष्यसु नुलो मतः ॥ अथ अधिकारनिरतश्चैवैषो गको विदः ॥ व्रतबंधाधिकारस्त

तु

स्य कलाः सुः सकला विशः ॥ ज्योतिषं शकुनं शास्त्रं स्वरशास्त्रं च जीविका ॥ ज्योतिषी ॥
 क्षत्रिपा मागधं वैश्या जनेन यामा सवे सुत ॥ सुबंदी जनस्तु कौ व्रतबंधा दिवर्जितः ॥
 शूद्रेभ्योऽप्यधिकं किंचित्तस्य जीवने नमुच्यते ॥ वैश्यानां कारगद्योदिषा सुकलाक्रमः ॥ वाक्षमः
 गपपद्यादिभिर्वालिबिरुदानि महीभुजा ॥ बंदीजनः ॥ माहिष्येन वरणां तुरथकारः
 प्रजायते ॥ नैवोपनयनं तस्य शूद्रधर्मद्विहिकचित् ॥ वर्तनं शिल्पिवत्पाचलो
 किं शिल्पस्य शास्त्रनः ॥ बाट ॥ शूद्रांशयनं माशेषब्राह्मणश्च कथंचन ॥ जनये
 त्प्राप्य धर्मेण तस्यां पारस्यं सुतं ॥ महाशूद्रः सविज्ञेयः शूद्रेभ्यः किंचिदुत्तमः ॥
 स्वर्णकारस्य तस्यैह स्थानं ज्योत्स्नं पवित्रं ॥ शौचः शूद्रस्य धर्मेण वर्तनं तस्य
 जीवितं ॥ स्वर्णकारः ॥ स्वर्णकारस्त्री ब्राह्मणेन स गता जनयेत्सुतं ॥ अ

५

भीरपत्न्या पति तंमिति तं विप्रिर्ब्रवीत् ॥ तेषां संधौ बसेत् घोरे बहु सस्पेज लाकुति ॥
 अर्जितं गोमहृष्यादि पोषयेत् नृणां नारिणी ॥ दुग्धं दधि प्लुतं तत्रं विक्रीयते
 धनापच ॥ शूद्रेभ्यो मृतता धर्म तस्य सर्वस्य चिभृता ॥ मे ली ॥ विप्र संस्कार इ
 नश्च ब्राह्मणं प्रजिज्ञायते ॥ ब्राह्मणं तस्य तत्पुत्रो भूज्जकः स हि स्मृतः ॥ ब्राह्म
 णो भूज्जकः पुत्रस्तथा वर्तको भवेत् ॥ आवर्तको ब्राह्मणो वर्तकाभ्यां यः पु
 त्रः शकृत् धातकः ॥ शकृत् धातकः ॥ ब्राह्मणो शकृत् धातेन सूतो सो पुष्पशेखरः ॥
 वैष्णवो लोकभाषा ॥ भूज्जकं हृदयः प्रोक्ता श्वव्याहः पर्वतः क्रमात् ॥ तेषां व
 र्माणि वक्ष्ये हं जीवनाय विशेषतः ॥ वत्सेर्हिरिहरी तैश्च गीत गाथा प्रबध
 कैः ॥ चरितैर्देशभाषाभिर्गेषं तं जीविना स्मृतं ॥ शौक्यः स्यात्ता स्तेषां

ह

ररज

भूज्जकं न हि क्वचित् ॥ भूज्जकं दियर्मा ॥ शूद्राश्च त्रिषयोरुग्रः कुरकमेति
 जीयते ॥ शस्त्रास्त्राभ्यां सकुशलः संग्रामकुशलो भवेत् ॥ कर्षतः ॥ उग्रमाग
 धसंयोगाज्जातो सोऽनु लक्षान्निधः ॥ सनापित इति प्रोक्तः शूरकर्मविधान
 र्कृतः ॥ ७९ ॥ शमभू कर्तनं रश्चैव नखकृत् न कोविदः ॥ वृत्तान या ग्राममध्ये
 सर्ववर्णस्य सैवकः ॥ ८० ॥ नराणां नापि तो धरतः ॥ शूद्रेभ्योऽप्यपि नः स्म
 तः ॥ नापितः ॥ शूद्रकन्या समुल्लसो ब्राह्मणे न न संसृतः ॥ अपरो नापितः
 प्रोक्तः शूद्रधर्माधिको मतः ॥ ८१ ॥ नापितः ॥ शूद्राणां क्षत्रियात्सूतो ब्रा
 ह्मक्षत्रियमैथुनात् ॥ पुत्रः सप्तवृद्धस्तु ॥ शूद्रधर्मविधायकः ॥ सकुर्षाद्रा
 जं पुत्रोऽपि शस्त्रास्त्रकुशलो नृपते ॥ तेषां ॥ शूद्राणां सवृत्त्यर्थं स्वधर्म

मनुपा लयेत् ॥ ८३ ॥ राजगुरुः ॥ श्रीनिवासरसंयोगाज्जातोमहाभिधरः
 परः ॥ तद्योयोसावर्णसम्पत्कृतद्वैपावर्णितः ॥ राशौ क्रौतुकप्रसाधनिपुदेय
 धनार्जन ॥ कृपात्स्वधृतिनिपुणः ॥ श्रद्धधर्मान्तरोपतः ॥ मन्त्रः ॥ वैश्व
 धीयेताश्रयाजोतातोवैतालिकोभिधः ॥ चारणोसावपिप्रवेम्पनोव
 प्रसधर्मतः ॥ ८५ ॥ राशौ च ब्राह्मणोचगुणवर्णिततपः ॥ संगीतकामशा
 स्त्रचजीविकृतस्यविसृता ॥ ८७ ॥ वैतालिकः ॥ नटका ॥ मोहिष्यवनिता
 स्ततैवेहाद्यप्रसूयते ॥ सकापस्यरुतिप्रोक्तस्तस्य कर्मनिगद्यते ॥ ८८
 लिपीनां देशजातानां लेखनं ससमाचरेत् ॥ गणकृत्यविचित्रं बीजया
 धुविभेदतः ॥ ८९ ॥ अधमः ॥ श्रद्धाजालिभ्यः पंचसंस्कारवानि सौ ॥ दैतयोः ७

कापस्यत्येकः ॥ नयोगः ॥ कापस्यः ॥ विजानां योऽत्रोवस्तुः ॥ श्रद्धाणां
 दादरोवहि ॥ पंचैवमिश्रजातीनां संस्काराः कुरुधर्मतः ॥ गर्भाधानं पुंस
 वनसोमंतजातधर्मच ॥ नामकर्मनिःक्रमणमन्नप्राशनचोक्तं ॥ मौजी
 द ॥ वेदमहानास्त्रीमहाव्रतमतः परः ॥ ९२ ॥ उपनिषद्गतं गौदानं समाच
 र्त्तनं काभिधं ॥ विवाहपुत्रकामाय संस्काराः योऽत्राः स्मृताः ॥ ९४ ॥ वेदव्रते
 पनपनं महानास्त्रीमहाव्रतं ॥ विनादादृशं श्रद्धाणां संस्कारा नाममात्रतः ॥ ९५ ॥ चा
 तुर्वर्णस्यसेवाहि लिपिलेखने साधनं ॥ अथ वसायः ॥ विविधकर्मतज्जीवनमुत्त
 र्त्तनं ॥ शिखापक्षोपवीतं च धोत्रं नारत्नं मंजसा ॥ स्पर्शनं देवतानां च कापस्य
 कोविदार्जयेत् ॥ ९७ ॥ तिरंतरं तीर्थसेवासन्यासो मंत्रसाधनं ॥ देवतारा

जाति.

संस्कारस्य वस्था

चिवे

धनं चेति स्त्री मूद्रपतना निषट् ॥ १८ ॥ संस्कारस्य वस्था बाल एषा ॥ १९ ॥ अपसजाता
वे देहातिनिगद्यते ॥ सा संगता ॥ एतेन क्षत्रियं जनयेत् सुतं ॥ २० ॥ संस्कार
स्य च धरोराज्ञां लोकादीति गोपते ॥ समस्तेषु च वर्णेषु कुर्यात्पौनीपवित्रिक्यं ॥
२१ ॥ तस्येयं जीविका प्रोक्ता मूद्रधर्मानि हि क्वचित् ॥ अत्र धरः ॥ द्विजः मूद्रास
मायोगात् ॥ निषादवतिता जवेत् ॥ २२ ॥ निषादी द्विजतः सूते तनयान् पौत्रान्
कामिधानू ॥ ते दोलाहवाहकाराणां विशेषा इति गामिनः ॥ २३ ॥ अष्टागता बाहका
स्ते स्युः कावडी बाहका मताः ॥ काहारा इति लोकेषु गर्भजे रूपजीविका ॥ २४ ॥ वि
कृपश्च धनानां च तेषां धर्मानि केचन ॥ काहाराः ॥ क्षत्रिया कन्यका वैश्यास्त
न यामासवर्दिनी ॥ २५ ॥ सा वंशनी द्विजात् सूते मनुजा वडि यामिधं ॥ नग

१२ रंजामदेशस्या नृधत्वा चैरापराधितः ॥ २६ ॥ संक्षिपेद्धधनागारे विद्येतावति
मात्मनः ॥ तावडिया ॥ वैश्वपत्नी द्विजसंभूता कन्यका वडिका मिधा ॥ २७ ॥ सा चान्द्र
व्याद्विजाश्चिष्टा जनयेत्तनयं रहः ॥ समीसार इति ख्यातः सततं काटिकं यजेत् ॥
२८ ॥ को रूपपात्राणि चित्राणि रचयेत् जीवनाय च ॥ मूद्रधर्मेण सर्वत्र स्थिति रस्य
विधीयते ॥ २९ ॥ को सारः ॥ मूद्राक्षत्रिपयोर्जाता वनितो ग्राणिधानिका ॥ बाल
न एतज्जोयेत् पुत्रमारुते कुमकारक ॥ ३० ॥ समूद्रादी पते धर्मे चटपत् मूद्र
पात् पदान् ॥ आवृतं भुक्कारश्च मूद्रा बालयोः परः ॥ ३१ ॥ सवी संज्ञेति ए
जायते ॥ सा सूतश्चित्रि जातु सूते ॥ विद्यासंतो म्रकुडने ॥ ३२ ॥ संस
र्जसि ह को सारः ॥ कुर्यात्सत्तुविशेषतः ॥ घटने ताम्रपात्राणां तत्प

जाति
२

विवेक

यद्विर्तनीयं न ॥ १२ ॥ शास्त्रे कानां शब्दोक्तो लोके तां बट संशयः ॥ तां
बटः ॥ ब्रह्मणो जायते वैशाखो सो वै देह का मिधः ॥ १३ ॥ भुङ्क्ते तद्वत्तत्तां
शब्दं कुरुपमं हि सः ॥ सामान्यवनितापो व्या तासां भ्रांती च जीविना
१४ ॥ तेषां लक्ष्म्यं धर्मतां नाधिकारो स्ति कर्हि चित् ॥ पण्यं गता तां रा
ज्ञां च कुरुपमं स गदी छपा ॥ १५ ॥ रूपा जीवा सुता स्येव विषयः सुग
तो विदः ॥ स एव तासां प्राप्ते को नान्यः कां तो पितृ तत्पतिः ॥ १६ ॥ पृथिवी चतुः
शास्त्रा मशास्त्रं तदुपजीवनं ॥ भारते ॥ वेदांता गम शास्त्रा शिष्य कविना
इत्या च तौ दंति कुरु तास्माद्वैत वाद स पर चना चित्रे पणो वैद्यकं
नाना रत्न पुराण तेषां पुरुष रत्नो धातु भाषा ति पि प्रसा प्रशो नाद

ग २५३ ३२५

क केति दंति तुरं प्र शाच सा मुद्रि कं ॥ १८ ॥ शिष्य भोजनं पुष्पमर्दन विधि मर्
पा सदा बंधुषु शानं रत्न त री स भार त रतिः सो रवे पु भोगे पुष्पीः ॥ १९ ॥
तां चाग्नि विषाग्नि वारि पुरथा स्वे दंग गीर्षी दपं दुर्ग रा म वति प भुक्ति च
मत्पारः शिवा च दिपः ॥ २० ॥ सुगंधं वनिता वस्त्रं गीतं तां वृक्ष भोजनं ॥
शिष्या च मृषां वैव भोगा वृक्ष मुदा हत ॥ २१ ॥ शिष्या श्रद्धा संयोगा त
२२ ॥ न तारं जनयेत् सुतं ॥ स निषाद इति रत्ना तः सर्व धर्म बाहिः वृत्तः ॥ २३ ॥
२४ ॥ शिष्या चारि हीनः स्वात्मा पद्वि निरतः सदा ॥ वागुशपा शपाणि सु सुग
बंधु न बो विदः ॥ २५ ॥ आराप पभुजा तीना मंत भव संवने चरः ॥ क्रोधा
नितो मा स रत्ना तपा जीवै त्सदैव हि ॥ २६ ॥ च दौ पा पद्वि कां कुरु पतिरा

जाति
१०

विबेन

त्रौ विस्मयकारिणी ॥ द्विधा पापार्थि रस्ये त्वापो मस्तु चारिणा सह ॥ २४ ॥
पारधिः ॥ वैश्या क्षत्रियोर्जातो मातृपुत्र इति गीयते ॥ समाहिष्यो निषादस्त्री
संगमाऽननयेत्सुते ॥ २५ ॥ माता कारमसौ लोके माता कारः प्रगीयते
कुसुमानि सशक्तानि वर्धयेद्वनवृद्धये ॥ २६ ॥ सहीनः भद्रधर्मैर्भ्यः समस्तैः
सह नृपैः ॥ पात्री ॥ ब्राह्मणो क्षत्रियात्सहीनः संज्ञात इति कीर्तितः ॥ २७ ॥
ब्राह्मणो मपि वैदेहीस्तदा जातेति विस्तृता ॥ वैदेही भद्रसंयोगात्सुदंस्तु
तस्ते तु सा ॥ २८ ॥ वैद्यादीनां चतुर्णां सपात्रैः कुर्याद्यथा रुचिः ॥ अन्नो
नां मरुदयोगेन मासं पाचयेत्तैः ॥ २९ ॥ सोम्याहस्तु वयं एतान्ति ॥ १०

र

स्मरुतपायकैः ॥ रातः पितृभ्रातृनिक्षयो पश्य संपन्नैः ॥ ३० ॥ भद्रधर्मानि
पिबेत्सुपशास्त्रविशारदः ॥ पार्वत्यनतुभीमानां मतेषु परिनिष्ठितः ॥ ३१ ॥ गुणा
श्च तस्य कृषिता जितविक्रास्ते न कर्मणा ॥ सुपचारः ॥ भद्रादायोगवीजा तावै
श्यापामिति विस्तृता ॥ ३२ ॥ ब्राह्मणो वैश्यजनिता सच वैदेहकः स्मृतः ॥ व्यापो
गवी सा वैदेही चैत्रे पञ्जनयेत्तुलुसः ॥ ३३ ॥ स्पृष्टुषः समये नित्यं घृता वादन तत्प
रः ॥ प्रबोधनागराणां च कुर्यान्मगलगायनैः ॥ ३४ ॥ लुपितां जेरेवी जायते धन
सा तस्य जीविका ॥ ठो कृति कूरः ॥ द्विजवैश्या समायोगा ज्ञातां वष्टु रं धिक्ताः
३५ ॥ ब्राह्मणो जायते वैश्याद्यो सो वैदेहकः निधाः ॥ सो वशजनयेत्तुलु
घृतेन दैनसंस्तुते ॥ ३६ ॥ स भद्रधर्मरहितोऽभ्यसेनायस्य सायवे ॥ जीवि
का तस्य कृषिता हरिप्रेशये जेस्वने ॥ ३७ ॥ वनः ॥ वैश्या वलीका ॥ वैश्या

११

२०

शत्रिपसंयोगाद्वाहिषाजायते गना ॥ शत्रिपदेरपसंयोगात्तातो सोमा
 गधाभिधः ॥ ३८ ॥ सा माहिषा मागधा च भुक्षमा गेह संसरे ॥ गीतं चतुर्वि
 धं वा ये मभ्यसेज्जीवन्वा ये वै ॥ ३९ ॥ मादली ॥ भद्रादयोगवीजाता वैरपा
 गर्भसमुद्रवा ॥ अयोगवीसासैरे प्रीतुं प्रापसुं जनयेत्तु ॥ सह न
 भद्रजातीभ्यः सेवां कुर्यात्तु विजातिषु ॥ ४० ॥ पादयोः क्षातं न तेषां धर्मो
 श्रोत्राच्च साधनं ॥ अभ्यंगमर्दनं चैव च देनानुत्पन्नं ॥ ४१ ॥ मगना ने
 मे अन्द्रयोगं भृंगारस्यतां ननो ॥ आजीवस्तस्य संप्रोक्तस्तस्या सेरं प्रि
 यता ॥ ४२ ॥ विश्वं नरचतुष्टयिः कला पिज्ञानसेवने ॥ प्रसाधनेति चतुरासेरं
 श्रीवृत्तकीर्तिता ॥ ४३ ॥ मर्दनी सेरंधी ॥ विप्रात्तृणां समुहलो नरः प्रारस ॥ ४४ ॥

११

गाभिधः ॥ सर्वस्यात्रिषा दोऽत्र लोकेऽप्यपारि कीर्तितः ॥ ४५ ॥ दुग्धात्तृणां
 समुहना शत्रिपादे वरं वलान् ॥ सो ग्रातिशीरसं योगात्ता ॥ यि वं जनयेत्तु
 सुतं ॥ ४६ ॥ समुद्रधर्मविहितो विज्ञानां लेश्य हासकः ॥ देशादेशांतरंग
 स्त्रीप्रचरणवेगतः ॥ ४७ ॥ सा जीवि काः स्य विहितजाधिभस्य विशेषतः ॥
 धावता ॥ शैवाः पाभपताश्चैव महाव्रतपरास्तथा ॥ ४८ ॥ तृपी क्रातम
 र्वाः प्रोक्ता जेता एते तपस्विना ॥ शैवाः पाभपताश्चैव तपोधर्मपरापणाः ॥
 ४९ ॥ अकारुपतितास्तिष्ठुः भद्रा पत्नी गनारताः ॥ तेभ्यस्ताभ्यश्च संजा
 तो जेस्मां कुररतीरितः ॥ ५० ॥ सजराभस्मधारी न शिवविजं प्रपन्नयेत् ॥ तां
 नृमक्षताद्व्यगावः क्षेप्राणि शान्तिनी ॥ ५१ ॥ विवायप्राणि निदीतमन्य

भ

का

१२

किमपि भक्तितः ॥ चंडीशं न दिति रूपाते तेन तस्य जीवने ॥ ५२ ॥ धारयेद्वि
निर्मलं भक्त्या लोभान् धारयेत् ॥ भक्त्या नरकगच्छेत् दूषणा चैव न
दधीः ॥ ५३ ॥ गुरवा ॥ क्षत्रियाभूदसंयोगात् क्षततारं जनयेत् सुतं ॥ उभ्रा
भूतं स मुमुक्षुः क्षत्रियादेव केवलात् ॥ ५४ ॥ क्षत्रु रूपा यजनयेत् क्षे
प्रकंतनयं क्षितौ ॥ हीनः स भूदधर्मे भो हार रक्षास्पजी वने ॥ ५५ ॥ दार
वैदेद्वर ॥ ब्रह्मण्यं वैश्यं जनिता कन्या वैदेहकी प्रता ॥ विप्रात् वैश्यं गनी जा
तो बध्नन्त्यभिधीयते ॥ ५६ ॥ सा वैदेही स चां बध्नन्त्यभिधीयते ॥ कुशी वलः ॥
कुली वलः ॥ सा जीविका स्पृष्टा धिता च
रणा स्पृष्टा भुक्ता ॥ कुशी वलः ॥ चारणाः ॥ क्षत्रिया वैश्यं संयोगाज्जाता मग

न

१२

१३

धिका तु सा ॥ ५८ ॥ वैश्याभूदसंयोगात् क्षाता योगव कौमिधा ॥ मर्ग
धयोगवा हीभ्यां भंजं स इति जायते ॥ ५९ ॥ स वर्णवा लो वर्णेषु सभ्यकृत्य
विशारदः ॥ कान्तानां नृत्पशा का सुनृत्पं का स्पृष्टा क्षिप्तयेत् ॥ ६० ॥ जी
का तस्पृष्टा धिता तद्व्यं नृत्पकारणात् ॥ न दवा ॥ अमीर र विष्णो भ्यां ये
ग्राम्य धर्मेण जायते ॥ ६१ ॥ शराणां कं कपत्रैश्च जीविसृता ॥ निर्मंडलकः ॥
सेव्यारुक् ॥ का पश्य ॥ जाति वनिता मा का कारोऽभि कारयेत् ॥ ६२ ॥ त
स्यां यस्ते न पुत्रः स्यात् स वा लक्य इति स्मृतः ॥ कान्त करे पुश्च येत् गज
दंत कलापिका ॥ ६३ ॥ स हीनः भूदधर्मे भो मणी र विरचयेत् सदा ॥ स्फो
टिका छादरांश्च कुपति तद्व्यं जीविका ॥ ६४ ॥ मणिपारु वै शकु ॥ क्ष
त्रिया का पश्य वैश्या जनेन पासा स बंदिनी ॥ सा बंदिनी

का तस्पृष्टा

दि जातुस्तते तनयं संजु संशकं ॥ १५ ॥ समंजुः सुकु सकार मयमदि (मं) पदिका
 रये त् ॥ तस्यां च जननये तु पुत्रं सभवेत् तन्मका मिधः ॥ १५ ॥ सहिनः भू
 धर्मे भूः पण वक्षी विधापकः ॥ तां बोधि ॥ शत्रि या मध्ये सं यो गा छि लिं ध्र
 इति गोपते ॥ १७ ॥ सहिनः भू इध्र मे भ्यो जी वि का स्या ग प्रदं ॥ त्रि लिं ध्र
 शत्रि यां ग छे नू जनये नट संशकं ॥ १८ ॥ हिनो सो भू इध्र मे भ्यो नाटका
 नि समभ्यसेत् ॥ कौ हा टिकः स वि से पो बहु रूपीति विश्रुता ॥ १९ ॥ अन्य कोपि
 नये भू व्या न भू द्वैः समतां व्रजेत् ॥ बहु रूपी ॥ कौ हा टी ॥ ब्रा ह्मणो वैश्य
 जनितः पुत्रो वैदेहि कः स्मृतः ॥ २० ॥ तस्य भूद्रो ग ना जातः पुत्र स्या पसि
 क्रामि धः ॥ कृ पा दन्ता नि वि क्रि पा र्थ स स ततं ॥ २१ ॥ अन्ध वि रूपतो र्भवं ॥ १३

१ चत्वारि

तच्च न तस्य जीवनं ॥ रा ध वणा ॥ वैश्य वीर्येण भूद्रा यं जाता स्त्री करिणी स्मृता ॥ २१ ॥
 करिणी वैश्य संयोगात् जाता व सं र का मिधः ॥ सहिनः सर्व धर्मे भूः शा ड्ड तं गा भू
 पात्र येत् ॥ २३ ॥ पत्र पत्र भवेत् तस्य तत्र तत्र विशेषतः ॥ गो व ती ॥ ब्रा ह्मणो गोप
 २४ को लो के वैश्य वृत्ती रितः ॥ शा सं कर धा ना र्थो र्भू वि प्र र्त्नी गर्भ संभवः ॥ कट धा
 नः स तां गुह्यो कामतो र्भू वि ग छति ॥ २५ ॥ तयो र्भू जाय ते पुत्रः सच्छा गति क संश
 कः ॥ हिनः स भूद्र जाति भूः पण ला नू र च येत्तु सः ॥ २६ ॥ पण ला भ्यो धनं जातं तस्य
 तज्जीवनं स्मृतं ॥ मंजु ता वडि स्त्री छा गति का ॥ मंजु र्भू र्ध्र यो जतः स व्या पा ल क सं
 शकः ॥ २७ ॥ जातस्ते सततं राजा शम्पा क र्मा णि यो ज येत् ॥ मंजु ता वडि का क न्या
 मे र्ध्री ॥ मर्दनी से वतुः ॥ कर्म जां डा लु वनि ता पुष्प रो र्वर संगता ॥ २८ ॥ जनये द्य

22

सुतं सोपि श्वातो मां इति यात्रि धरुगं शुन कान्तं सधर्तु योग्यो मही शुभां ७१॥

आर्येष्टकपणैस्तस्मैजीवनमुच्यते ॥ कर्मचंडारुवनिता तुंउस्त्रीपुष्पत्रोखरी ॥ ८० ॥ गो

ब्राह्मणस्तयो रपत्यंस्तु एतद्व्या॥ वैश्यस्त्रीभूयसं योगादा योगवक्त्रसंशकः॥ संश्रुद्राक्षी

 $\sqrt{9}$

यते धर्मे पाषाणे ॥ यकर्मकृत् ॥ ८१ ॥ सकुप्यत् कुदिमांश्च मिचूर्तेनास्मै हृजीविका ॥

न्यायो गवः) पाप रवदुः। इडा कनडा॥ बंदिनी श्रुद सं यो गतुं ना तः सिंदो दिका ति धः॥

प्रांजिषा

॥ २॥ चतुर्वर्णविहीनः स समष्ट्यं रंगकारकः ॥ तेन रागेण वासांसि विचित्राणि रचये

सदा ॥ ७३ ॥ हस्तांशुं रघुं विंशितं च क्षिपा तदंगसाध्यनं ॥ स एव सूचिर्कः रघुनातः कृत्वा

श्रीसूचिकार्त्तका॥२४॥मिंदोहलकः। रावणाकारः। सूचिकोमिंप्रा॥ निजादवन्तकाश्च

प्रसंयोगाजनयेत्सुते॥ सन्निधकूट इति सप्तोद्दिष्टम् । वृद्धः पञ्चमः ॥ आशाश्रवणः

५५

५

सुसर्गमनागकान्तिधायकः॥ जीवनापाषाणतनामं पञ्चैः सप्ततां वतेत ॥ ८५ ॥

ॐ स्वस्ति नमो भगवते वासुदेवाय ॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

उपचक्रं त्रिधा ॥ ८१ ॥ उपचक्रं त्रिधा प्रोक्तं मंदूरं कोहकीटकं ॥ गले तिबर्तुं च विचि

र पंचकूत्रधा ॥ ८७ ॥ उपरकाह ॥ ८८ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ८९ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९० ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९१ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९२ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९३ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९४ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९५ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९६ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९७ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९८ ॥ पंचकूत्रधा ॥ ९९ ॥ पंचकूत्रधा ॥ १०० ॥

उपलब्धचतुष्पादकाट्टा) पंचक प्रकाशितं विज्ञानप्रवृत्तिरहितं स्वयं आः म
क्तोः॥ इत्यर्थश्च वक्ष्ये वनटो बूरेड एव च॥ ८९॥ कैवर्तिकमेदप्रिधाश्च सप्तैते

हं त्वं वाः स्मृताः ॥ निषादकल्पकापापार्थिकल्पकांटां सार्वभौम ॥ यो मा गच्छात्तत्रिय

6

यो जीति दुष्म क संशयो । स लोह कर्मणा जीवे दुत्तम श्र्यां त्यजाति तः ॥ ब्रह्म क्षत्रिय

विदुःश्रुतवर्णोऽहीन एव सः ॥ २१ ॥ मोहका र इति रक्षा तो ह्यो के कर्मस्य विश्रुत ॥ ते

पौतुगण संयोगै राज्ञां रास्त्रविधापकः ॥ २२ ॥ रास्त्रां गुरुं षट्संभतं सदा हृद्ये

पुनोधिपः॥ शस्त्रं स्वा प्रीतयो वै रं प्रत्युकार्पयथाशुभं॥ १३॥ कर्तुं दक्षिण हस्त

मध्यमा मध्यपर्वणः प्रमाणं मगुलस्योत्तं शस्त्रमस्त्यादिकर्मसु ॥ १४ ॥ उग्रवे
 देहका योगात् जातो मंजुषका प्रियः ॥ रजकी को तो ह प्रथमं चात्पजे पुत्र ॥ १५ ॥
 वस्त्रनिर्लेजनं कुर्यादात्मवत्पथमिव सः ॥ उग्रो न गुरुः रजकः विदेही वा शी ॥ उग्र
 पारसवीभ्यां जातो मोक्षति का प्रियः ॥ १६ ॥ वहैदसौ तैः पुत्रैः पुत्रमभ्यात्पजातितः ॥
 जीविका तस्य तद्विद्या मुदत्तैः स्य विनिपातः ॥ १७ ॥ तिष्ठति सा तु यंत्रे वा कलनात्
 पापसंभवः ॥ अतो मोक्षं लिखे नित्यं निर्वाप्तो न गरा बहिः ॥ १८ ॥ तथा च स्मृतिः ॥ तैः
 यंत्रैः तु यंत्राणां वा बहवः प्रवर्तते ॥ तावत्पुत्रं न कुर्वीत शूद्रात्पपति तस्य च ॥ १९ ॥
 तैः ॥ रथकारस्य वनिता सा योगवसमाहिता ॥ स पतेत न पंसेपि सत्रधारसमीहितः ॥
 १०० ॥ जाया जीवश्चरौ लूषो नाद्यशास्त्रविशारदः ॥ जलमंडलका दीनि सूत्राणि रचये
 त्सदा ॥ १०१ ॥ लोके विस्मयकारिणि वसेन्न नगरात् बहिः ॥ रंगावतारः कर्तव्यो नाद्ये १५

न नृपसंसदि ॥ चतुर्विधे रंगहारे देशभाषांगसंभवे ॥ रथकारो बाढे ॥ अयोग
 वृपाधरबटुः ॥ सत्रधारः ॥ कुकुटं हवनितो रथकारेण सजता ॥ १०३ ॥ तस्याः स
 तुः सविख्यातः करविंदरतिष्ठुटं ॥ कोश्यानि सवस्त्राणि रचये दात्मवत्तये ॥ १०४ ॥
 तुल्यो सायं तं जातीनां तद्वर्षं संप्राचरेत् ॥ कुकुटः वा कसाही ॥ पाटो लो ब्राह्म ॥
 सजतावेन वनितावर्तके न घदारहः ॥ १०५ ॥ तस्य संवरको नाम पुत्रो सो लोक
 संमतः ॥ सहीनः भद्रजातिः सुचिदासो विद्यायकः ॥ १०६ ॥ येन वनिता नट
 स्त्री ॥ आबर्तौ गायको ब्राह्मणो वैष्णवश्चेति ॥ लोके साही ॥ आभीरी कुकुटाभ्यां
 यो जातः सो रिवरसं वः ॥ सकुप्यात् कस्य शरणं हि वा सौ सि स्यात्प्रवृत्तये ॥ १०७ ॥
 तद्वैपरीत्याद्यो जातो नीलीकृता मयूष्यते ॥ कसदा ॥ निहारा ॥ मार्गना
 पितृयो जातो यो सो रिवरसं वः ॥ १०८ ॥ हीनः सगुह्यकेशानां वपनम कुप्यात्

जसा ॥ जलौ का सुख शृंगारि रक्ता कथौ प्रयोजयेत् ॥ १०८ ॥ मनुनोत्तं ॥ रोमाणि
 च र ह स्पाणि सर्वाणि च विवर्जयेत् ॥ मंगलाचार युक्तः स्यात् प्रयत्ना जितेन्द्रियः ॥
 १०९ ॥ मार्ग प्रादेक कस्त्री ॥ नैति वा ॥ जातो मैत्रेय जु के यो जां चि का पां स्वयं भुक् ॥
 स्वर्ण का शंगणे नित्यं धूष्यं हेमं च परपति ॥ ११० ॥ मैत्रेयः ॥ प्रातर्भ्रं गतु गा त गा पत्रं ॥
 जां चि वः पाकण ॥ १११ ॥ निशी दना श सं यो गा त्पौषि को जनयेत्सुतं ॥ स पां भु -
 लक सं ॥ लोहि वाण तं व क्वा प क्ते ॥ कृती च गोणी प दानां जीविका तस्य तदनं ॥
 निशी र स्त्री पापहिनी ॥ पौषि दो क कारः ॥ भामरा ॥ यो र भ्रं छा ग ली सुते भ्रा
 ज्ज कं छा तु यं तु सः ॥ ११३ ॥ कुर्या दौ र्ण प्र टं श्रि त्रा मै पी तां चै व पा ले नं ॥ तस्ये
 यं जीविका प्रोक्ता त दने न वि रो धते ॥ ११४ ॥ छा ग ली से व क स्त्री ॥ भ्रज्ज कं दो
 गा प को भ्रा लणः ॥ धन ग रू ॥ आव स व नि ता सुते दो क कार द श पु त्र काः ॥ समा १५

११२
को

२ त्व

१ रत्ना

हृष्ट रिति रत्ना त दुष्ट वाहन तत्परः ॥ ११५ ॥ उष्ट्राणां पाद नै रधि दुष्ट ध सुविक्रयः ॥
 तद्रव्येण स्ववा लोक्ता र्थो क्तः स हि र क् ॥ ११६ ॥ श्वे त्पू को दार पा लः ॥ क र्त्तुं कारा
 आव र्त्त व नि ता सुते म ध्या दो णि त सं ह वं ॥ स क्षा रो द क मा ती य ब ध्या के दार र वं
 उक्ते ॥ ११७ ॥ तज्जा तं तस्य ल व णं क र्त्तुं जी व नं तस्य विक्रयः ॥ लोणारा ॥ वै रूप स्त्री म
 द्र स यो गा ज्ञा ता यो ग वि क्रा मि ध्या ॥ ११८ ॥ आ यो ग वी ब्रा ल्म णा भ्यां धि ग्व ण स्य स
 मृ द्ध वः ॥ स च र्म ण श्र पाल्या नि य था शो भ म क ल्प ये त् ॥ ११९ ॥ त द्र व्यं जी विका त
 स्प वि हि ता लो क सं म ता ॥ अ श्वा नां पा र व शः सो पि क र्त्तुं चि त्रा स्त था र्ह ति ॥ १२० ॥
 मा मो ची ॥ का चो चा श य दाना श वै दे हा जन ये त्सु तं ॥ समे द सं शः क षि तो तु ल्यो ध्ये
 फ ल जी वितः ॥ १२१ ॥ वितंड वे प्रा च व से द रा णे वृ क्ष प र्व ते ॥ गो डा ॥ आ यो ग वी

पाशकाभ्यां पः स्यात् केवर्तकाणि धः ॥ १२२ ॥ सहनस्त्यजातिभ्यः जातेभ्यः
 कृत्य सर्वतः ॥ म-स्यान्त-चरा नन्यान् पातयेत् सत्त्ववृत्तये ॥ १२३ ॥ नाभ्यं
 मर्मं प्रहरति तद्यां वर्षा सुवाहयेत् ॥ नदी मुताये प्लो धाने पश्चे
 प्येदनेन ततः ॥ १२४ ॥ ठी बरु ॥ स्त्री कृत्य सन्यासमारुह्य पतितो भवेत् ॥ ब्रा
 ह्मणी काश्यपे द्रुता तस्या जनयेत् सुतं ॥ १२५ ॥ स दोक्तः कर्मणां तावत्तस्य
 शर्मित्या त के महत् ॥ वापी कूप तडा गा नां प्रवाहानां च सर्वत्राः ॥ १२६ ॥ श्वना
 नं जीविकार्थाय तस्य प्रोक्तं मनीषिभिः ॥ ओड ॥ जाते निषाद कीर्तना भूय
 पुष्कलं संज्ञकः ॥ १२७ ॥ अत्यन्तानां स सदृशो धर्मो धुविषयेषु च ॥ आरण्य
 जीवघातेन च तिर्हस्य चोषणी ॥ १२८ ॥ श्वेने पार्थिवं कृतस्य जीविकसिद्धि

रूषिता ॥ निषादः पापार्थिकः ॥ ओली ॥ निषादादिष्वलिकृता तः प्राणिकारच
 शान्तिधः ॥ १२९ ॥ सहनस्त्यजातिभ्यो जीवने तस्य चोच्यते ॥ उपानदंगगात्रा
 णि कुर्यादस्य पाश्वरान् ॥ १३० ॥ गोचर्मणामहिष्याश्च चर्मणा तस्य जीविकं
 विवर्णी मोच्यी ॥ निशीदो पारधा ॥ चाभोरु ॥ अजीशवेन सै योगात् मोक्षते
 ॥ १३१ ॥ असावध मरत्युक्तः सर्वधर्मवर्हिः कृतः ॥ शुराके स
 हाविकीय कुर्यात्तेन च वर्तनं ॥ १३२ ॥ कालरा ॥ कैवर्तजां प्रिकभ्यां जातो मं
 गुष्टसंज्ञकः ॥ सपापे देशरुक्ता चूर्णं विशेषतः ॥ १३३ ॥ तदनेन जीविका तस्य सोपिकु
 यन्निरंतरं ॥ न स्पृशस्तस्य कर्तव्यः कदाचिदपि मानये ॥ १३४ ॥ कैवर्तो धिवरः ॥ जाधि
 का मणिपारा ॥ कडारी ॥ उग्रकाशधिमिणी पंस्तुते ॥ सौकुसकारकः ॥ सचित्रकारो को

१८

केऽस्मिन्नाम तेषां हि कीर्तितः ॥ १३५ ॥ सावित्राणि विवित्राणि तेषां च दात्मवृत्तये ॥
 यथा विरचयेत्तु सो नौ कस्य स्थितिरेकताः ॥ १३६ ॥ कर्म वा ह्यः सावित्र्या तेषां
 भिन्नकारो विधीयते ॥ १३७ ॥ कुंजोऽव ॥ कुरुविदांगनास्ततो धिवरात्किंशकामिधं ॥ अ १३९
 सा वंत्पञ्चशतुत्तो वंशोपात्रा तुजावनं ॥ कुरुसंगना पातो लेका रणी ॥ वरुडु ॥
 वैदेही तनयं स्मृते निरीदा चैव कुंडिकं ॥ १३८ ॥ सप्तानामंत्यजातीनां सधर्मे स
 दृशः स्मृतः ॥ महाप्रणान् करंते पुंसि स्वाविषधशान् बहून् ॥ १३९ ॥ तैः खेडनं
 जाविक्रातस्य कथितात्रा विरोधतः ॥ वैदेही सा वसिकम् ॥ गारुडी ॥ अधिग्यत्पा
 गवीभ्यां यो जातोऽभिरसंश्रुः ॥ १४० ॥ स कृपाः छागलाः स प्रकृष्टाश्च कृपा
 त्रिभूः ॥ अन्येऽपि चर्मपात्राणि जीवनाय च पोहरान् ॥ १४१ ॥ अंत्यजाते
 सुमुखो सो कीर्तितो जा संकरो ॥ १४२ ॥ शौनिकं कर्म चंडो लेखते ॥ १४३ ॥
 ति

स

व

स वधस्सुदं ॥ १४४ ॥ सकृदपि दजमेषाणां हि सां तन्मां स विक्रयं ॥ तद्धनं जीवने
 तस्य सहीवस्त्यजातितः ॥ १४५ ॥ दासवधो वरी ॥ कर्मचंडोऽप्योऽस्मादि
 कु ॥ सकृदपि नृपकादीनां हननं भूमिवासिनां ॥ बिलेश्यानां जंतुनां सर्वेषां
 चैव सर्वतः ॥ १४६ ॥ अन्येऽप्योपायचेदितं तेन तद्धनं स्मृतं ॥ निशादधम
 निरतः कथितो मूषकांतकः ॥ १४७ ॥ माहिं दुडिप ॥ गारुडिकुस्त्री ॥ मूषका
 हुता ॥ धंसा ॥ पुंश्चैव स्त्रीपंशुलगात्सुखे पाचारि कर्मिधं ॥ कुर्यात्सुखे
 रगादीनां शब्दे तोयवर्तनं ॥ १४८ ॥ तद्धनं तस्य निर्दिष्टमसौ सकृदकर्मवृत्त
 कावाड ॥ ब्राह्मणं भद्रवर्ते न जातश्चांशुऽव संश्रुः ॥ सर्वेषां मपि तत्सुखं ॥ १४९
 सचैव स्तान्माचरेत् ॥ सवसेन्त गरात्वा ह्ये सर्वधर्मवर्तिनः ॥ १५० ॥ येव
 ध्यासेन ते वध्या विविधैर्पतितनाशिनः ॥ तेषां शास्त्राण्येव काराजीविकोत्त

जाति
१९

ने

विबेक

चंद्रकेन

स्प सा स्मृता ॥ १४१ ॥ चंडा ॥ मेदस्य वंशवनिता संगता भेन चेद्रहः ॥ सा
सूते यवनं पुत्रं तुरष्कः संप्रकीर्तितः ॥ १४० ॥ तुरष्का ॥ वंगलापुष्पली संग
रेश्यपा वंजनपेस्तुतं ॥ मानंतरं सनगरे कर्तुं महत्प्रशेषतः ॥ १४१ ॥
साजीविकाः स्पृक्षिता सर्वतो लो कविभूता ॥ महारु ॥ निषादवनिता सू
ते चांडा लातु डोम संशे कं ॥ १४२ ॥ असा यत्पा वसा यीति स्मृता नति
ये वसेतु ॥ तत्र रश्मिं प्रकुर्वीत प्रेतानां यस्मा जीवते ॥ १४३ ॥ डोम ॥ अं प्र
स्प वनिता संगतं चंडा लं जनयेत् सुतं ॥ प्रव संतः सदा हीनो लोके स
वीरविभूतः ॥ १४४ ॥ अश्वो वृजार्धानां समृतानां कालयोगतः ॥ कुर्या
न्निर्वहणं सोऽथ मांसजो जनजीवतः ॥ १४५ ॥ हाडि पा मंगु ॥ मेदजाते पुतेः

१९

स्म

संगात् चंडा लं जनयेत् सुतं ॥ समंगः श्वपचो ~~लोके~~ लोके स्पृक्षः साहस
कारकः ॥ १४५ ॥ जीविका तस्य कृषिता धार्द्रगे चर्मरज्जुभिः ॥ मेदजा यो लिनी ॥
मंगु ॥ चंडा लं श्वपचस्त्री लो काचलोहविभूषणं ॥ १४६ ॥ मंजिष्ट वस्त्रं मृगश
चक्षौ प्रचयत्साधुवेक्षितः ॥ न तेषां वसनं योग्यं कंबलस्यैव तद्रवेतु ॥ १४७ ॥ दिवा
पदाते गच्छति व्रमरं कार्यगौरवात् ॥ सिंबोलेति समुच्चार्य संकुचं हात्र शीकृतः ॥
१४८ ॥ शौडि क्राहितुं डाक्षे भेकना स्पृक्षीट हारकं ॥ कनासी ॥ एवं चंडा लं पयंताः
ब्राह्मणाः प्रकीर्तिताः ॥ १४९ ॥ प्राति लो म्या तु लो म्ये न स्पृष्टाः संवत्सरात्तपः ॥
तासां धर्मदिक्कर्मणि जीवता पृथक् पृथक् ॥ १५० ॥ अधुना संप्रवक्ष्यामि समू
हा लो कविभूता ॥ प्राति लो म्या तु लो म्या अपां ये निश्चा कदा स्मृताः ॥ १५१ ॥ पृथ

२०

६४

लि

करुतेव एमिश्राः पृथु स्तेस्युः प्रजाभिधाः॥ मलीकां स्पष्टस्वर्गातो ह स्पंद
नकारकाः॥१५३॥ सिंदो ल सोरिवरी नीली कर्ता किं शुक्र मोक्षि को॥ पांशु
तः कर्म चंडा को रोमि को बंधुलि स्तथा॥१५४॥ कुकुटश्वाथ ठाठारः श्वपाको य्वा
दशस्तथा॥ इत्यष्टा दशभिः रम्यातः समूहो लोक विश्र तः॥१५५॥ इत्यष्टा द
श समूहाः॥ माकारः शां वरश्चैव वशा ल्म लो ल म क्क स्तथा॥ कारं चारः पुष्प म
श्च पाकश्च सैमः प्रजाः॥१५६॥ सप्त समूहाः॥ रजक व्याध शौ लूष वे
णु च मो प जी विनः॥ एते पंच समूहेषु मध्य माः परि व्री र्जिताः॥१५७॥ इ
ति मध्य माः पंच॥ चंडा को पुष्प सो म्नेष्टः श्वपाकः पति त स्तथा॥ एते पंच
समाख्याताः महा पा त विभिः समाः॥१५८॥ म तांतरं॥ आराभि को म मि
स्तु वा पश्च ले पकः॥

६५

मापितो दाशकश्चैव प्रवृत्त्या मध्यमा श्वपट्॥१५९॥ कारुको दाशकश्चैव चा
रुः कं च दृक्॥ मोहक तृ नृ त्य कारश्च प्रवृत्त्या स्तु त मा श्वपट्॥१६०॥ प
च महा पा त विनो यथा॥ मनुः॥ ब्रह्म हा मचपः स्तेषा तथैव गुरु ते ल्यगः॥
एते महा पा त विनो यश्च ते सह संबं स्तेत्॥१६१॥ न व विध सं कशो यथा॥ एकरी
या सने पंक्तिर्भो उ पत्त्य न मिश्रणं॥ पा जना ध्या पने को नि स्तथा च सह जो न
ते॥१६२॥ पा जना दि च तु न स घः पा ति त्य मा शु या त्॥ तत्सर्व पंच के नैव त्रि
भिः पापै स्तु त समं॥१६३॥ अ न्यत्र॥ संता प स्पर्श नि स्वास सह पा ना सना
शनात्॥ पा जना ध्या पने न ध्या ना त्या प सं क्र म ते नृ तां॥१६४॥ उ त मे सह सं क्रि स
यी नै वा ध मेः सह॥ उ त मे रु त मं लोक मध्य मे र ध मं ब्र जेत्॥१६५॥ इत्यादि

सर्वे स्वर्गमर्त्योऽथैवो विदंति ॥ तथैव भगवद्गीतासु ॥ श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः
परधर्मो तस्य निषेता ॥ सभावनिघतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति बिभ्रिषं ॥ १७५ ॥
तथा विष्णुपुराणे ॥ अपराधनिजं कर्म कृष्य कथेति वादिनः ॥ ते हरेर्देहिणः
पापा धर्माश्च जन्म मरुदेतु ॥ १७६ ॥ बर्णाश्रमाचारवतां पुरुषैरापदः पुमान् ॥
विष्णुशराध्यते पंधा नान्यस्ततोऽपकारकः ॥ १७७ ॥ इति ॥ तस्मात्स्वक
र्मलैव वर्तितव्यमिति ॥ संसर्गमाचरन् विप्रः पतितादिष्वकापतः ॥ पंधातु
वादशाहं वा द्वादशाहं मथापि वा ॥ १७८ ॥ मासार्धमेवमासं वा मासत्रयमथ
अपि वा ॥ अथार्धमेवमथवा भवेत्तुल्यं तुल्यं समः ॥ १७९ ॥ ॥ इति जातिवि
वेके द्वितीयः परिच्छेदः ॥ ॥ ब्राह्मणं ब्राह्मणं जातो वेदवित् साग्री को विजः ॥ २९

सदा तीर्थं प्रतिग्राही सौत्यजो दधिको भवेत् ॥ १ ॥ महिष्यादिब्रमादापप्रत्याप्ता
मेन यो विजः ॥ धेनुं ददाति श्रद्धा पसौ त्यजो नात्र शंसपः ॥ २ ॥ नित्यं प्रतिग्रहा
परस्तीर्थादौ तु विशेषतः ॥ पर्वणि त्यतिपातादौ सौत्यजादधिको भवेत् ॥ ३ ॥
प्रेतश्राद्धे च यो भुंक्ते यो भुंक्ते ग्रहणो रवेः ॥ धर्मपुत्रश्च यो भुंक्ते सौत्यजादधि
को भवेत् ॥ ४ ॥ ब्राह्मणं ब्राह्मणं जातो यो भवेत् ॥ मया नृकः ॥ प्रतिलोमप्र
तिग्राही सौत्यजादधिको भवेत् ॥ ५ ॥ मातृपित्रेति रिक्तानामंगान्यादापयो
विजः ॥ षष्ठ्योजनं व्रजे मार्गे ससाक्षादत्यजो भवेत् ॥ ६ ॥ प्रेतो गृह्ययद्यापि यो
गृह्णाति विष्णुः ॥ विप्रजातिर्विशोषेण सौत्यजादधिको भवेत् ॥ ७ ॥ षष्ठिभिः
प्रेत्यैवैव प्रेतं तु यो भवेत् विजः ॥ वर्जयेद्येति संबंधं कुर्वन्त्येव

तो ब्रजेत् ॥ ८॥ इत्यादि लोभ मा लोभ्य पालि तां प्रपद्यति ॥ कृष्णं गुण वती
रम्भां सोत्पजो नात्र शंस पः ॥ ९॥ ब्राह्मणं ब्राह्मण आतो योऽना पदि विम
ठधीः ॥ १०॥ एषो करोति वृत्त्यर्थे सोत्पजो न विचारणं ॥ १०॥ समा न शीते
यानि ते यो विधा पश्ये नरः ॥ एकां त्यजति शेषेण सोत्पजो नात्र शंस पः ॥ ११॥
भद्रादि धन मादा पश्यति होत्रं करोति यः ॥ नित्यं पशन्त शी लं च सोत्पजो
नात्र शंस पः ॥ १२॥ कुरुपातन रुदि प्रो सर्वैर्म सुगहितः ॥ यस्याचा के भवे से
पिचां डा लो न विचारण ॥ १३॥ विप्रः प द्वा मि धि तो यो विशेषा नृत पितृकः ॥
महा लपेऽथ ना नित्यं पो भुक्ते त्यज ए व सः ॥ १४॥ अंत्यजा एव ते सर्वे भुंजते
ये हरेदिने ॥ भक्ता ष्टमो हि वा शान्तथा सत्रौ च प वति ॥ १५॥ अ मा पांच २२

त्यजति पा ते पौ र्णि मा स्या च वै ध तो ॥ एकादश्यां पितुः आरु मे धुनी यो दि जो
भवेत् ॥ १६॥ अष्टादश पितृ ने प्रो य पि कः सन राभिधः ॥ यस्य दर्शन मा जे
सर्वे संस्तुते मा च रेत् ॥ १७॥ पितृ मातृ परित्यागी गुरु नि स पश्येत् ॥ एष आ
नृ प रि त्या गी सो त्यजो नात्र शंस पः ॥ १८॥ कु ली ना प सु शी ला य अ सु रा य म हा म
ने ॥ योऽन मा न य ते मूढः सो त्यजा द पि को मतः ॥ १९॥ गुरौ मा नु ष्य बु दि अ गं गा यो
ज त बु दि मा न् ॥ प्रति मा सु शि ला बु दिः सो त्यजो नात्र सं रा पः ॥ २०॥ धर्म चा र्थे च
क्रामे च म हो सा हे म हा भ वे ॥ धर्म पत्नी प रि त्या गी सो त्यजो नात्र सं रा पः ॥ २१॥
पुत्राणां व्रत बंधा धं पि तृणां आरु हे त वे ॥ यो पा य प ति ध नं मूढो सो त्यजा
पि को मतः ॥ २२॥ राज दंड वि ना प स्तु गो पि तृ प करो दि जे ॥ अ अ वि क्र प रु

जाति
२३

कुरुते ३ २४ थापो देहि विवेक

मत्पौ सोत्पजो न विचारण ॥ २३ ॥ कन्या विभ्रम कुरु मत्पौ विभ्रम पादकुरुते तवे ॥ सस
र्व पूर्वजैः सोत्पजो नात्र संशयः ॥ २४ ॥ रथापो भ्रातृणां देहि मातरं ॥ वधैव पि
तरं दोषं सोत्पजादपि सोमतः ॥ २५ ॥ प्राप्ते हरिदिने यस्तु जी जनं नरः ॥ चातुर्मास्ये
विशेषेण सोत्पजो नात्र संशयः ॥ २६ ॥ अष्टादश प्रकृत्यो माः पूर्वमिह निश्चि
ताः ॥ तासां प्रतिग्रहं न विप्रो भवति चात्पजः ॥ २७ ॥ अंत्यजैः सह सेवा संमत्य
जैभ्यो धनार्जनं ॥ अंत्यजैर्भाति ग्राही सोत्पजो नात्र संशयः ॥ २८ ॥ अंत्यजा
नां विवाहादौ मंत्रपाठं करोति यः ॥ वेदानां श्रवणं कुर्यान्नरो भवति चात्पजः ॥ २९ ॥
शांतिं प्राप्तिं पशुतथा च श्रुतिं शिवा ॥ विक्रीयते हि जन्मा स न सो
त्पजो न विचारण ॥ ३० ॥ यस्य संग्रहिणी चार्पा सोत्पजो नात्र संशयः ॥ ३१ ॥
१ तस्मात्ता नस्तु यो विजः ॥

२३

३२

भ्रातृणां ब्रातृणां जातः सोत्पजो नात्र संशयः ॥ ३२ ॥ इत्यादयो ज्ञातजा
पाश्चिन्ता अपां कयाः अंत्यजादुराणामपुत्र्यशः स न दक्षिणाः ॥ तैः सह संव
सन् वर्षमात्रं स तन्मयतां व्रजतीति हेमाद्रच ॥ ॥ इति जातिविवेके
तृतीयपरिच्छेदः ॥ ॥ स्मरदुराणोक्तिः कथ्यते ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवन्
सर्वधर्मज्ञो गौरीहरमनोहर ॥ एवंपरिच्छेदमिह संदेहं मनसि स्थितं ॥ १ ॥
पुत्रं यथा यथा धर्मा विज्ञाता वृषपातव ॥ वर्णाश्रमास्तथा प्रोक्ता स्तेषां ध
र्माश्च सर्वशः ॥ २ ॥ चातुर्वर्ण्यं च रेचैश्च मित्याह भगवान् नृहरिः ॥ कैवर्त्यं
कुरुते जातो वा ॥ किं श्रमणो भवतु ॥ ३ ॥ राधया यो धितो भवति सर्वश
त्रिपक्षसमः ॥ दासी जठरसंभृतो विदूरो विप्रसंमतः ॥ ४ ॥ आसौ यो ज

नगंधायां पराशो सुतो भवत् ॥ अथानुभाषा अतस्तोपि ब्राह्मणानां पु
 गत्रये ॥ ५॥ तिस्रः क्षत्रियवर्गस्य द्वेते वैश्यस्य वक्ष्यते ॥ एकैव शूद्रवर्गस्य
 भाषा प्रोक्ता महर्षिभिः ॥ ६॥ अनुलोमविलोमानां संबधो भूतं क्वचित्
 नृणां ॥ रूपाणां देवतानां च संकरोकारमीक्षितं ॥ ७॥ मनुना विहितो धा
 मोऽपुगत्रयगतो भवत् ॥ केचित्कुले सन्तु पन्तः कश्चित् प्रोतो विलो
 तथा ॥ ८॥ सपिण्णचैव मृगां च व्याघ्रां गविशारेषु च ॥ वैश्याणां कु
 लं पां च मुनिवैश्याजसौ भवत् ॥ कुंडानां गोले कानां च सुहृद्गणैः व
 सतां प्रतः ॥ वकीजठरसंभूतो बक इत्येषा महा मुनिः ॥ केवर्तकौ कस्य
 न्ययां वाशिष्ठो मुनयो भवत् ॥ एव क्षत्रियविदुः सख्यभूतः ॥ २५

हस्त्रवाः ॥ ११॥ सर्वे प्येकत्र भुजंति कन्या कुर्वंति केचन ॥ शानवैश्यास्य
 मथ्यति पस्यधलेन च ॥ १२॥ पानिकर्माणि ते च कुस्तानि वक्तुं न शक्नुमः ॥ अथ
 एष कलेकप्रतिस्वर्गं गच्छति पापिनः ॥ १३॥ रत्ना मुनिरप्यंति शोभते ताति
 देहितः ॥ देवराजदपि संजानं काश्चित् गृहं तिष्ठेति च ॥ १४॥ मधुमांसाति
 भुजंति ब्राह्मणा वैश्या सुदुषोः ॥ गवौ जंबं च कुर्वंति सोऽथ मण्यं सुराशनं ॥
 १५॥ प्रोउये पंचभिः पां चाली विहितं प्रिया ॥ दारकापां पुरा स्मरं ब्रह्म गोप इवा
 भवत् ॥ १६॥ गां च वैशा विवाहेन पादवै विहितं गृहं ॥ अथ जातिस्तद्वत्
 णि मुनीनां नृपैरेतसो ॥ १७॥ त्रिशोऽस्ती क एकैको बुभुजे भा र्म सप्तने ॥

यादवैः सहिताः सर्वे बुभुक्षुर्भुजसत्तमाः ॥१८॥ पत्तिरोषं न मन्यंते केचि वा
 उयससमाः ॥ नो हराथं हरिभ्यः काशपोमत्यजवैरुनि ॥१९॥ निनाय विच
 कान् कोश्चिदभृत्यभावेन संस्थितः ॥ एव मन्ये पिराजानो बहु यो वैरपस्त
 माः ॥२०॥ या उयैर्वदितः पूर्वदत्ता संतानमात्मनः ॥ विप्रेभ्यः शत्रुविघावे
 र्थाः संजाता इति सुश्रुमः ॥२१॥ पत्नौ मृते तु नाशीनां विवाहः समजायत ॥
 अशतानां विवाहोपि जायते च पुनः पुनः ॥२२॥ सीता च रेवती चैव मंदपं
 ती मदाक्षसा ॥ बृहती रोहिणी चैव भर्तृभ्यो वयसा धियाः ॥२३॥ समानव
 यस काश्चिदभर्तृभिर्मोक्षितो भवतु ॥ प्रगल्भातां जनारिणां स्वयं वरणा
 मास च ॥२४॥ दशमे द्वादशे वापि येषां शोभते तथा ॥ शत्रिपादेषु जलैः ॥२५॥

न्यानां विवाहो विक्षितो मया ॥२५॥ मधुमां सादिभोज्यानि चातुर्वर्णस्य
 विक्षिते ॥ प्राप्ते बलिपुत्रो घोरे सर्वे लेखिष्यं गताः ॥२६॥ पारुषा येन ते स
 र्वे विपरीता निवेदिताः ॥ सुष्टौ निवेदितो धात्रा पुराहं मलसंस्तारः ॥ ना २७
 च करोते कस्तेन शत्रोर्विष्णोर्गृहं गतः ॥ भ्रमापि सकलं को भ्रमेऽनुन्यं च वदा
 म्यहं ॥२८॥ गोरोहमानमेकत्र तिष्ठति न पुनर्विधिः ॥ शापंत मकरोक्ष्यक्ष्ण
 शार्धितो मम भारणात् ॥२९॥ तेन त्वां परिपृच्छामि संशयं हृदि संस्थितं ॥
 पूर्वतुल्येन रूपेण पृथिवीमगमं भुजे ॥ ३०॥ यस्य वस्यापिरूपे भूजो
 गच्छामि भूतलं ॥ भूतलं ब्रह्मणाः केचिद्देवतास्त्रिवर्जिताः ॥ ३१॥ माप
 मानं शीघ्रादेन बालातोषु वसंति ते ॥ संस्रवर्जानि सर्वाणि विभी

तांति यथा सुर्यः॥ ३२॥ श्रास्त्रा वैदि क्रा म्ठाः सह भुजंति वा उवाः॥ शत्रि
 यास्तु न दृश्यंते वैश्याः कुत्रापि संति न॥ ३३॥ सुद्रा एव प्र दृश्यंते राजानो
 धर्मवर्जिताः॥ असत्सु श्रद्धास्प मार्गेण वर्तन्ते तेषि भद्रिः॥ ३४॥ ब्राह्मणे
 भ्यः सप्त लब्धाः शत्रि यासु पुरा मुने॥ प्रलक्ष्म नि यतां प्राप्ता वैश्यं वृत्त्यैव
 जीविनः॥ ३५॥ वैश्येन का लि ताश्रद्दी तस्यां ला उः सुतो भवत्॥ जीवने
 वैश्यं वृत्त्यैव सत्सु श्रद्धा इव वर्तते॥ ३६॥ पुरा पेजवतो नाम सत्सु श्रद्धो मु
 नि संमतः॥ आसीत् तस्य कुले जाताः सत्सु श्रद्धा वैश्यजीविनः॥ ३७॥ मधुमा सं
 नभुजंति स्नानं कुर्वन्ति विप्रवत्॥ सदा चारुता नित्यं परो सुचरि वर्जिताः॥
 ३८॥ क्षीममंत्रेण कुर्वन्ति यजनं गुरुसमताः॥ आर्षं वाह्यं पिबो ह्यभ्यापाति ॥ ३९॥

ग्रहणा कारिताः॥ ३९॥ तेषां नामान्तरं मांदाय ते षां गोष्ठे पु या उ वाः॥ स्वयं पादं
 पिधापैव भुजंते कापि वैश्वकु॥ ४०॥ जैनमार्जरताः केचित् केचित् स्वावका
 तां गताः॥ बहुशस्ते नमन्ते बालि तान् वेद पारगान्॥ ४१॥ मुनेषां कुलतां
 प्राप्नोदृष्ट्वा कति युग स्थितिं॥ विप्राणां चरितं दृष्ट्वा विशे षेण उरात्मनां॥ ४२॥ व
 पं विप्रो वपं विप्रा वदन्ति स्व मुखे न ह्ये॥ अन्येनास्ते व कथ्यन्ते जनेषु विवि
 धे न च॥ ४३॥ का पस्याः केपि कथ्यन्ते कथ्यन्ते वेदिना पयाः॥ सौश्रवा माग ध्या
 श्वे व नार्चयन् श्वे व माजयाः॥ ४४॥ सारस्वताः कान्य कुक्षी शो चाचार विव
 जिताः॥ चतुराक्षि ति ने देव निन्ना गुर्जर दे रजाः॥ ४५॥ तेषां लंगा श्वे व का
 तां ताः के कृता माग ध्या स्थाः॥ गोडाः कर्णे व का श्वे व विदे हा विप्र वा स्तथा॥ ४६॥

२८

धवाः शौचहीनताः ॥ ६० ॥ एता निपत्रवर्तते ते विप्राः सर्वदुष्टिताः ॥
 अभक्षभक्षणं नास्ति पंचद्रविडश्रेष्ठेषु च ॥ ६१ ॥ तैलं गाभ्ये वक्राणि दात्रो वृ
 णां गुर्जरास्तथा ॥ महाराष्ट्राश्च पंचैते द्रविडाः परिहीर्तिताः ॥ ६२ ॥ एत ए
 व सदाचाराः ब्रह्मोद्यमस्य रक्षिते ॥ आन्यकुर्वीदपोपन्ये मधुमांस्तानि
 शेषिनः ॥ ६३ ॥ अपांस्तस्ते तु विज्ञेयास्तृतीयपतयो हिते ॥ अन्योन्यं प्र
 कुर्वीति नान्ययोग्याः कृदाचन ॥ ६४ ॥ पंचद्रविडमध्ये तु पतयो ब्रह्म
 चारिणः ॥ वैश्या न सास्तु भुजंतु तथा च वनवासिनः ॥ ६५ ॥ तपस्वि
 नोपि भुजंतु नान्येषां तु कृदाचन ॥ तत्र त्रिपुरुषपथं तं प्रोपये ॥ २८

तिविशेषितः ॥ ६६ ॥ स तेन सह कुर्यात्तथा जनं पत्तिभोजनं ॥ ब्रह्मपादा
 नं च कुर्यात्तत्र दोषो न विद्यते ॥ ६७ ॥ अन्यैस्तु सह पः कुर्यात्सं वधं शी
 जनं तथा ॥ स मद्रूपं किं भुक्तं स प्रापश्चितेन पुंयते ॥ ६८ ॥ मोहादहा
 मतो वापि पंच भिन्नेषु भोजनं ॥ पः कुर्यात्तिसंस्त्याज्यो पावनं कुरुते
 भुञ्जि ॥ ६९ ॥ अन्ये वा वृष्टिप्रपात्ने चित् ब्राह्मणा वैश्याश्च तृतीयः ॥ सदा
 चारेषु वर्तते ते पित्रा ह्यदिजातिभिः ॥ ७० ॥ तेषां जोडशसंस्त्याराः क
 र्त्तव्या वेदमंत्रतः ॥ आहारीय वसारीय गापत्री प्रात्रपाठकाः ॥ ७१ ॥ ब्रा
 ह्मणाः क्षत्रिया वैश्या वेदकूपप्रश्रितिताः ॥ वेदकूपेषु तिष्ठन्ति क्राम

२६

प्रकीर्तिताः॥७२॥ लेखका गायका भवेन वृत्तिजा शस्त्रजीविनः॥ वस्त्र
 धापादिग्राह्येव ध्यान्त्यापादिग्राह्येव॥७३॥ व्यव्यापादिग्राह्येव भ्रातृ
 स्तुतः प्रकीर्तिताः॥ वृत्तिजा यत्नयेत् काये पश्चात्तिष्ठति तेन ते॥
 ७४॥ आपस्तम्बनाम विख्याताः संस्कारादिजातिविः॥ विशाताः कुलधर्म
 एतन्मो गायकाश्च धर्मतः॥७५॥ आपस्तम्ब एव ते सर्वे कुलजीविनव
 र्जिताः॥ वैश्यवृत्त्येव जीवन्ति धर्मरक्षणात् पराः॥७६॥ गायत्री मात्र
 जायते न सदा आरेण वा पुनः॥ आपस्तम्बानुसारेण ब्राह्मणेनैव ह
 पते॥७७॥ तेषां जोरुशसं स्माराः पूर्वव्यापत्तिर्भोजनं॥ तेषां च पाज
 नं कार्यं विप्रैर्धर्मार्थं कौविदैः॥७८॥ ब्राह्मणानां कुलेनाता वैश्य

२९

वृत्त्यानुजीवितः॥ किञ्चिद्वैष्णविकाशेषाः सर्वधर्मेषु वा उच्येः॥७९॥ लेखकाः हेमा
 द्विपंडिता नादिभ्यश्च यानीपि लेखकाः॥ दाक्षिण्येषु व्यापारिणप्रसिद्धाः॥ गायकाः
 हरिदासाः॥८०॥ वृत्तिजाः मरीचिपिपल्यादिविज्ञाः॥८१॥ शस्त्रजीविनः॥
 शत्रुधर्मपराः॥८२॥ वस्त्रव्यापारिणः॥८३॥ चाटे॥८४॥ ध्याप्यापारिणः॥ भु
 साकरोद्रव्यापारिणः॥ सराफाः॥८५॥ ब्राह्मणश्च त्रिपवैश्यवर्णत्रयात्मक
 वेदकाये वेदशास्त्रेवर्तते इति आपस्तम्बसप्तविधाः ब्राह्मणाः स्वस्वशाखा
 ध्यापिप्रविष्टेः पाज्याः पाद्याश्च कुलपरंपरानुसारेण पंक्तौ भोज्याः सं
 स्काराश्च॥ मागधनार्मदग्रयावागादयो पाजनीयाः संस्कार्याः॥ आचार
 हीनत्वात् न पंक्तौ भोजनीयाः॥ अध्यापनीयाश्च॥ पशुरुशमादपास्तुनपा
 जनीयाः नवापाठनीयाः दक्षिणस्यां निषिद्धां सोदिभक्षणाशीलेन्योत्तर

वृषणी पतिव्यातृ विधवा परिहित तत्वात् न पंक्तौ नोजनीपाः ॥ १ ॥ एवम
 न्नेपि ॥ श्रद्धा चार्पित्वात् चार्पित्वेन कौशल्यादौ प्रसिद्धाः ॥ पातित्वनिमित्त
 मधुमांसादिभक्षणाविधवा परिणयनाभावात् संस्कार्याः पाठनीपाः पाजनी
 याः ॥ कुटस्थलं स्तुप्रवृत्तं भक्षणाशीलत्वात् संस्कार्याः पाजनीपाः पा
 ठनीपाः परं तु पंक्तौ नोपवेशनीयाः ॥ एवमप्येव धाचारं ग्राह्या स्थाज्याश्च
 गवावालाः प्रयागवालाः जंगापुत्राः गुग्गुलाश्च न पाजनीपाः क्त्वा पाठ
 नीपास्तत्तत्तीर्थेषु भोजनीपाः ब्रह्मणाः शासनादिति ॥ चित्तपावनास्तु
 यद्यपि परं श्रुतं श्रीपात्रयंति तथापि सदाचारवत्त्वात् पाठनीपाः पाज
 नीपाः भोजनीपाः संस्कार्या विवाहाश्च ॥ कुटस्थलगतविप्राप्ती न ज्ञेयं ॥ ३ ॥

एतां कालं साः ॥ आचरंति सदाचारं पाठनीपास्ततोदिज्ञेयं इति ब्रह्मपुरा
 णादौ वचनात् ॥ निःकृषो वक्ष्यते ॥ यस्मिन् देशे य उपन्यो विदितः पितृभि
 र्शिभिः ॥ स एव विहितस्तस्य योनिभोजनं पाजनेः ॥ २ ॥ अत एव महारा
 श्रीपात्रां गुर्जरदेशैः सह भोजनयोनि संबंधो न स्तः ॥ अथ यतोऽप्यपनेच
 स्तः ॥ यजनं पाजनेन स्तः ॥ तैत्तिरीयैः कालादिभ्यः कौकिले महाराष्ट्रीपैश्च प
 रं स्परं सर्वेऽपि संबधाः क्रियन्ते ॥ संनिहितत्वादित्याद्यं ॥ नार्मदाद्यै
 स्तु न भोजनयोनि संबंधो न स्तः ॥ अविदितत्वात् ॥ देशांतरं समुपन्योऽप्य
 ते च श्रुतौ युतः ॥ अथ प्राग्वादिप्रदानेन पूज्यो सो न च पंक्तिभाक् ॥ ३ ॥

३९

आज्जलक्षत्रियविशामेव वेदाध्ययनं नान्येषां। वैश्यश्च त्रिपयोरेव
वेदादिश्रवणं। त्रपाणां मेव षोडशसंस्काराः। शूद्राणां तु द्वादश
मंत्रवर्जाः। रूढकायस्थानां पंचैव संस्काराः। नाममंत्रेणेति। विदेशी
यदि जातौ नागहे भुजंति चेद्विजाः। अनापदितदा तस्य प्रापश्चि
संति गच्छते। ४॥ सहस्रसंति तां देवीं जपेत्स्नात्वा विभुश्च्यति।
आपदितु। ॥ इतमष्टोत्तरं जपेत्प्रापत्री जातिस्तु बुद्धिजः। ५॥ देजवन
वैशीपास्तु शूद्राः प्रधुमांसादि न भुजंति विधौ परिणयनं न कुर्व
ति रक्षणीं नांगी कुर्वीति। तथापि शूद्रत्वात् न याज्याः। ३ लं च हे

३९

माद्रो। ॥ अल्पक्षीरावरं गावो नश्यन्ती द्युतदोहनी। पतितोपिवरोवि
प्रोनयश्चाद्रो जितेन्द्रियः। इति। ६॥ सहस्रभोजनादौ तु सर्व एव भोज
नीयाविप्राः। आक्षदौ तु विदिता एव नान्ये। अथ धाराविचारः। पंच
प्रायश्चित्तमध्येतु धारादौ न विद्यते। नार्मदाद्ये र्यदा धारा दीपते द्य
तदुत्थयोः। ७॥ तदा पात्रं परित्यज्य पुनः स्नानेन शुच्यति। पंचप्रा
यश्चित्तमध्येतु धारैका द्युतदुत्थयोः। ८॥ नतिषिद्धा महाराजकापीधा
रैव दुष्पति। दधिपापसयोर्धारा सर्वेषां मेव दूषिता। ९॥ वस्तुन
स्तु अन्तर्गता नि संबंधं विना विप्रेषु भुक्तं कस्य द्युतधारातिषिद्धा।

ते

आ-चारात् ॥ शिष्टैस्तथैव क्रियते ॥ उत्तं च विदुः पुराणैः ॥ एकपञ्चमुपवि
 ष्ठानां प्रेक्षा न मन्त्रानं नृणां ॥ एकैतदीपमानानां आरादोषो न विद्यते
 ॥ १० ॥ मा-स्ये ॥ पश्यैव धोनी सं वधो यन्त्र सं वध एव च ॥ आरादोषं
 नमन्यं ते तत्रैव घृत दुग्धयोः ॥ ११ ॥ अ्यो दी-याः रूपयः सर्वे नमोः
 ठान च नागराः ॥ उदी-ज्यैः सह संसर्गं विचार्यै वसमाचरेत् ॥ १२ ॥
 ज्योतिः कादपो न सहस्राः ॥ तेषां पश्चिन्तित्यात् ॥ गो-तुका वृषभाः कुंठास्त
 था देव तुकाश्च ये ॥ उदी-या एव कथ्यं ते नमो ठान च नागराः ॥ १३ ॥ बट
 नगर निवासी नागरो नाउवा ना मासि तु कुल वरिष्ठो धर्मशास्त्रस्य

३२

येतां पदि भवति कदाचिद्देवयोगे न पञ्चै सुरगुरुविरूपज्योनात्र कापो
 विचारः ॥ १४ ॥ सर्वस्यां कान्य कुञ्जाश्च दक्षिणा स्यां देव-रुक्षकाः ॥ प
 श्वि मे पशुरा मी पाउत्तरे टो ल कास्पताः ॥ १५ ॥ एते तु सर्व दा वज्यां
 त्रितो निर्ज पंक्तिषु ॥ टो ल का गो ल का एव ब्राह्मणे पतिगर्हिताः ॥ १६ ॥
 तेषां ज्ञाने पाने न सद्यः पातित्य माप्नुयात् ॥ गुर्जरै च तुराशी ति
 भेदभिन्ना नां परस्परं य दृष्ट्या संसर्गभावः ॥ कृते संसर्गे प्रत्यवापो
 नास्तीति समानदेशीयत्वात् सदाचारनात् ॥ अन्येषु च तु पुद्गल विडे
 पुत्राभ्यापनप्रथम शास्त्री व्याप संवे न माध्यं दिनानामेव

भ

33

संबंधः॥ आश्रयायनापस्तंभयोः परस्परं योनि संबंधोऽतः संबंधश्च॥
 काण्वानां नात्यैस्तथा माध्यंदिना नां च नात्यै न॥ शक्यं वाक्काश्या
 सामकैः सह क्वचित् आश्रयायनां योनि संबंधो अत्र संबंधश्च॥ सर्व
 मेतदाचारात्॥ कापस्तपदं विधा वाचकं भवति॥ रूढिः॥ योगरूढिः॥ यो
 गः॥ येषु केवला रूढिस्तेषां पंचैव संस्काराः॥ तेषु पूर्वस्यां स्निग्ध विधि
 तैस्वकाः॥ मधुमांसादिभक्षणपराः॥ कौकलेषु प्रभुरिति प्रसिद्धाः॥ नाम्ना
 मद्यमांसादिभक्षणविधवापरिणयनवृषणीप्रतर्कविज्ञाचक्षुषि
 तैस्वकाः॥ तेषामपि पूर्वोक्त कर्मेनेन पंचैव संस्काराः॥ येषु योगरूढिस्ते
 व

नाम्ना

33

पाण्डुरा संस्कारावेदाध्ययनादि॥ अग्निहोत्रादिकं विहितमेव॥ अनुसं
 बंधो नास्ति॥ अतएव धारादोषोपि वर्तते॥ येषु केवलं योगएव॥ तेषु
 योगं पथागारं पाजनीया अष्ठापनीयाश्च॥ अत्र योनि संबंधा
 दो योगाश्च॥ गुरुत्री मात्रा युक्तौ चिरोचाचारसमन्वितः॥ ज्ञातस्त्रिपुर
 षपर्वतं सयाहोदिनं पंक्तिषु इति यचनात्॥ कलेरादौ दिजाः केचित्
 वैश्यधर्मसमाश्रिताः॥ पातित्यकर्मरहिता वेदोत्पत्ति संस्थिताः॥ भो
 जनादौ परित्यक्ता ब्राह्मणो विद्यया हितैः॥ संस्कारान् प्रापिता मंत्रैः संस्था
 कर्मणि पाहिताः॥ तेषु तेनैव मार्गेण वर्तते जगती तं न॥ योनि संबंध

३४

गावो

भ्यो ज्ञानि कुर्वति चरस्वरं ॥ शिष्या ब्रह्मज्ञान लक्षण प्राप्ता एतत्संस्कारि
 वनपंतो भोज्याः न वापेनिसं बंधे पोतनीयाः ॥ नाटाः ब्रह्मक्षत्रियाः सारस्व
 ताश्च पंक्तिपुवर्जनीया द्विजैः सह ॥ तेषां ज्ञाना प्राप्ता दिग्गहीत्यांतर्गृहेषु पादं
 त्या भोक्तव्यमिति शिष्याचारः ॥ श्रद्धा रापि स्यात् मधुमां संहानाश्च विभृताः वि
 करणीताः ॥ निरुद्धा रक्षाश्चैव ब्रह्मलिंगधरास्तथा ॥ श्रद्धे भोक्ता धिमा
 स्ते तु विप्रसेवासुताः ॥ रिता ॥ तेषां प्रतियहः ॥ को ब्राह्मणैः पाप
 भीरुभिः ॥ आमांश्च भूमिरीपश्चैव स्मृतिवत् ॥ ते भो इयं समादाये कं
 कीयतादिकं हि जः ॥ कुर्वन्तो पमना प्रीतिर्लभं तेषां ॥ न विदुः ॥

३४

श्रीविश्वनाथ कविता कवितापकेन नानातिबंधमवहा पवितिर्नितोपं ॥
 सम्प्रकृतितापभुवि जातिविवेक एषो विदं सरय हृदयेषु विचारयंतु ॥ ॥
 इति जातिविवेके चतुर्थपरिच्छेदः ॥ इति श्रीविश्वनाथ चिरचितो जातिविवेक
 समाप्तः ॥ संवत् ११९१ राक्षसनाम्नि संवत्सरे दक्षिणापने भ्रातृमासे
 कृष्णपक्षे सोमवारे सूर्यपुरातिकासिनारपुताभंतनुजेन श्रीहस्तेन लिखि
 तोपं जातिविवेकग्रंथः समाप्तिपदा ॥ परोपकारार्थं तथा च स्वाध
 र्तिरित्येतोस्ति ॥ त्रैलोक्यपाठक्यो शुभं भवतु श्रीरस्तु ॥ कल्याणमस्तु ॥
 प्राचिनगीतापुस्तकात् प्रतिलिखतास्ति ॥ श्रीगोपीजनवत्स प्रसन्नोऽस्तु ॥

जाति

३५

विवेक

इदं पुस्तकं जाति विवेकाख्यं । पु. ३२

३५